

ТЕМА 4. Специфіка розвитку наукового стилю української мови

1. Перекладна природничо-теологічна література XI-XIII ст. киеворуської доби.
2. Розширення підстилів і жанрів наукового стилю у XIV-XVIII століттях
3. Науковий стиль новоукраїнської доби.
4. Диференційні особливості сучасного наукового стилю.

Література:

Основна

1. Городиловська Г. Проблема стилів в українському мовознавстві. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2003. Вип. 23. С. 136-143.
2. Жанри і стилі в історії української літературної мови / В.В. Німчук, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга та ін. Київ: Наукова думка, 1989.- 288 с..
3. Зелінська Н. Поетика приголошеного слова (Українська наукова література XIX — початку XX ст.). Львів : Світ. 2003. 352 с.
4. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. Київ : Наукова думка, 1976.- 288 с.
5. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови. Київ: Либідь, 1992.- 248 с.
6. Шаркань В. Формування наукового стилю нової української літературної мови в підросійській Україні. *Українська мова*. 2013, № 2. С.100-118

Додаткова

1. Гавриш І.В. Розвиток українського наукового стилю 20 — 30-х років XX століття (на матеріалі науково-технічних текстів) : автореф. дис. ...канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова. Харків, 2001. 20 с.
2. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту. Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1970. 307 с.
3. Наєнко Г. Етапи становлення наукового стилю української мови : кінець 16 – перша половина 17 століття. Мовознавство : матеріали V конгресу МАУ. Чернівці, 2003. С. 162–167.
4. Сліпушко О. Софія київська. Українська література Середньовіччя: доба Київської Русі (X—XIII століття). Київ: Аконіт. 399с.

5. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Нью-Йорк, 1956. С. 42-67.

Чорнило вчених рівноцінне крові мучеників.

Мухаммед

1. Перекладна природничо-теологічна література XI-XIII ст. києворуської доби

Науковий стиль української мови, як і інші стилі, — явище історичне. А.Коваль стверджує, що його формування залежало від різних чинників: стану науки й наукових знань, рівня розвитку літературної мови, мовної практики письменників і вчених. На різних етапах роль цих чинників була неоднакова.

Стан науки та наукових знань був найменш запитаний, а тому найслабший, на початковому етапі розвитку літературної форми української мови в XI-XIV століттях. Переконливих зразків автентичного наукового стилю давньоруськоукраїнською мовою з цього періоду на сьогодні не маємо. Це тому, що, як справедливо зауважив Д. Чижевський, «В X-XI століттях сильне було загальне переконання, що повна гармонія між релігією та іншими сферами духовного життя існує та повинна існувати, а для розв'язання більшості питань достатньо було послатися на віронауку та на її джерело - Святе Письмо».

Отже, справедливо буде стверджувати, що науковий стиль зародився в Київській Русі переважно на основі перекладних з грецької та старослов'янської мов творів: науково-природничих («Фізіолога», «Шестоднева» Іоанна Екзарха, «Християнської топографії» Козьми Індикоплевста чи Індикоплава) та історичних (хронік Іоанна Малали, Георгія Амартола, Георгія Синкела). Ця література, що нам тепер здається занадто релігійно та церковно забарвленою, з погляду того часу відповідала вимогам науковості (Д.Чижевський).

Викладом природознавства через біблійні пояснення (із широким поясненням тієї частини Біблії, де йдеться про створення світу) був „Шестиднев“. Існувало кілька редакцій цього науково-теологічного трактату: „Бесіди на Шестиднев“ Василя Великого (ІУст.); „Шестиднев“ Івана, ексарха болгарського (Хст.); «Похвала Богу про сотворіння всієї тварі» Георгія Пісида (УІст.), які були відомі київським перекладачам. Ці «Шестодніви» синтезували елементи світської науки та філософсько-теологічного вчення про рух небесних світил, тварини, комахи, рослини тощо. В Україні найбільш перекладалися „Бесіди на Шестиднев“ Василя Великого, які склалися з 9 бесід на різні теми. Зрозуміло, що мова цього науково-теологічного твору-старослов'янська, як і всіх наукових перекладних трактатів цього періоду.

Популярніший твір цього ж науково-теологічного типу — „Фізіолог“ — збірка оповідань про тварини, каміння, дерева. Кожна стаття «Фізіолога» присвячена окремому звірові, птахові й поділяється на 2 частини: в одній описано реальні властивості звіра, птаха, комахи, міфоніма, в іншій-символічні тлумачення (*бджола — працювитість, фенікс — воскресіння, голубка — вірність* (образ голубки, що плаче за своєю дружиною, в листі Володимира Мономаха є вже в „Фізіолога“). Витлумачено дійсні й фантастичні відомості (напр., левиця народжує мертвих левенят, яких лев за три дні оживляє своїм подихом — символ воскресіння). Із фантастичних істот, крім фенікса, натрапляємо на саламандру, що живе в огні.

Наприклад, про лисицю у «Фізіологу» зауважено, що її життя лукаве, бо коли вона голодна й не знаходить нічого, йде додому й, лігши навznak, затаює видих і лежить, мов нежива. Тоді сідають на неї птахи й починають її дзьобати, але вона швидко підсакує, ловить шашку та з'їдає її. Природну поведінку тварини описано цілком спостережливо. Далі ж у трактаті подається паралелізм: „Так і чорт лукавий, злодій, — говорить в «Фізіологу», — і діла його лихі, бо кожен, хто хоче закоштувати його тіла, умре; а його тіло — ересь, захланність, заздрість“. Образами „Фізіолога“ користалися українські священики й проповідники аж до 18 ст. (є чимало алюзій ще в Сковороди).

Своєрідною географічною енциклопедією, що також містила реальні та фантастичні відомості про Індію, Китай була „Християнська топографія“ Козми Індикоплава (той, хто плавав в Індію), купця з Олександрії. В торговельних справах він кілька раз подорожував арабськими країнами, Індією, Китаєм та східною Африкою. „Християнська Топографія" складається з дванадцяти глав-слів. Козма Індикоплов доводив цитатами зі Святого Письма й апокрифів, що земля — це площина, оточена океаном.

Про потребу в енциклопедичній інформації про довкілля(хоч із теологічними поясненнями) свідчить поява в Україні двох компілятивних збірників: Ізборника 1073 та Ізборника 1076 років. Це також вказує й на зародження в Київській Русі інтелектуальної еліти, для якої подібні науково-теологічні джерела переписувалися(перекладалися), або створювалися.

Ізборник 1073 називають найдавнішою датованою давньоукраїнською збіркою енциклопедичного характеру. Ця енциклопедія містила близько 380 статей щонайменше 40 авторів з богослов'я, філософії, історії, медицини, біології, географії та багатьох інших галузей знання.

Отже, науковий стиль найдавнішої доби XI-XIII ст. був у зародковому стані й покладався на теологічні пояснення фактів. Наукова література XI-XIII ст. була перекладною, обслуговувалася старослов'янською мовою, мала майже винятково характер популяризації і тому не стала основою самостійної наукової діяльності.

2. Розширення підстилів і жанрів наукового стилю у XIУ-XУІІ століттях.

Більшість науковців обстоюють думку, що виникнення сучасного наукового стилю в Україні являє собою період, який припадає на кінець XVI – першу половину XVII століття. Це час піднесення національної самосвідомості, розквіт науки, культури, мистецтва, а головне- шкільництва та щодалі масової освіти різних рівнів. Саме з освітніми потребами та формуванням національної еліти слід пов'язати розвиток наукового стилю

цього періоду. Утім не слід забувати й про те, що науковий стиль аналізованого періоду ще не мав традиційної української основи, а формувався за взірцями наукових стилів інших мов: латинської, грецької, польської, німецької, старослов'янської.

З к. ХУІ століття з'являються рукописи й видання, які почали формувати й диференціювати науковий стиль серед інших тогочасних стилів української мови за зразками наукового стилю чужих мов (оскільки наукові твори на початках майже всуціль були перекладними, а самі українські вчені якщо й створювали наукові чи науково-популярні твори, то здебільшого орієнтувалися на європейські й античні зразки). На цей час припадає наукова діяльність багатьох відомих українців, зокрема Іоанна Екзарха, М. Смотрицького, К. Саковича, П. Могили, І. Дамаскіна, Ф. Прокоповича, які сприяли становленню староукраїнського наукового стилю жанрово, термінологічно, тематично.

Наукові та науково-дидактичні твори староукраїнського періоду функціонально не розрізнялися. Щодо походження, то наукова література того часу спочатку була перекладна, утім майже одночасно створювалися й оригінальні наукові твори з різних напрямів.

Г. Насенко проаналізувала наукові твори ХУІ ст. і стверджує, що, наприклад, «Діалектики» Іоанна Дамаскіна, яка була дуже відома в Україні, передбачала «квадривіуми», що включали такі науки як арифметика, геометрія, музика, астрономія. Ці розділи відповідних природничих та гуманітарних наук представлені в «Лінійній арифметиці» Бенедикта Гербеста, «Арифметичному рукописі» Симеона Полоцького, в «Луцидарії», «Космографії», «Катехізисі» Л. Зизанія. Філософські погляди представлено в «Зерцалі Богословія» К. Транквіліона-Ставровецького, «Душевнику», «Требнику» П. Могили. Огляд змісту цих творів вказує на те, що чіткого стилістично-текстотвірного розмежування вони *не мають*. Тексти містять різні терміни з філософії, біології, логіки, мовознавства, математики, релігії,

психології, медицини, географії тощо. Нерідко науковці називають їх енциклопедіями.

Засобами логічного членування текстів кінця XVII – першої половини XVIII століття виступають книжні лексеми: *по третьому, по четвертому, по пятому, по третес, по четвертому, по пятому, подобает відати, вопрошеннии убо, ... отвечаем*. Засобами введення прикладів є, скажімо, *яко, уподобления ради*. У «Душевному» П. Могили зв'язаність тексту утворюють і лексеми *отож, опять же маем довод достойний*. Впізнавані ознаки наукового стилю - логічність викладу, послідовність, дефінітивність досягається використанням особливих синтаксичних засобів, що визначені мовною основою творів: перевага складених іменних присудків, складнопідрядних речень із підрядними причини та умови.

Названі трактати енциклопедичного характеру можна віднести до *науково-навчального підстилю* староукраїнського наукового стилю.

Очевидно, цей підстиль наукового стилю XVI-XVIII століття був наймасовіше представлений. Принаймні з кінця XVI ст. активно створювалися викладачами тогочасних навчальних закладів України підручники з граматики церковнослов'янської мови та перекладні (з елементами тлумачення) словники (наприклад, «Лексіконъ славенорѡсскій и именъ Тлькованіє» Памви Беринди (1627), яких потребували тогочасні навчальні заклади вищого типу: Острозька академія, школи Львівського братства, Києво-Могилянська академія. Серед нині відомих посібників та підручників слід згадати: «Буквар» Івана Федоровича (Львів, 1574), «Аделфотес. Грамматика доброглаголиваго еллинословенскаго языка...» (Львів, 1588), «Грамматіка словенска...» Лаврентія Зизанія (Вільно, 1596), «Грамматіки славенскія правилноє Сѣнтагма» Мелетія Смотрицького (Єв'я, 1619), «Грамматіки или писменница языка Словенъского» (Кременець, 1638), з'явилася «Грамматыка словенская...» Івана Ужевича (Париж, 1643).

У названий період розвитку виявляється ще одна ознака, яка демонструє *тематичне й термінологічне розгортання наукового стилю* - активне

зацікавлення точними і навіть прикладними науками. Відомий доробок у цій галузі видатних українських вчених, скажімо ректора Києво-Могилянської академії Феофана Прокоповича (1681 – 1736), який ще у 1705 – 1709 рр. читав у Могилянці лекції «про елементи», «про землю», цикл лекцій «про досконалі змішані неживі тіла – метали, камені та ін.», «про корисні копалини», «Арифметика і геометрія...» тощо. За свідченнями сучасних дослідників і перекладачів з латини надбань Києво-Могилянських академії, елементи прикладних наук про Землю трапляються і в інших видатних могилянців, зокрема в Інокентія Гізеля.

Текст курсу лекцій Феофана Прокоповича з математики (латиною), прочитаний ним у Києво-Могилянських академії 1707/08 навчальному році – перша математична робота того часу, побудована на солідній науковій та строго-логічній основі: «Арифметика і геометрія, дві перші і найбільш плодотвірні початки математичних наук, пояснені на користь руської молоді, що навчається в Києво-Могилянській Академії. Років Божих 1707 та 1708». Цікаво, що до сім'ї математичних дисциплін, крім арифметики та геометрії, Феофан Прокопович включив, за традицією, музику, що «вивчає кількість у звуках»; оптику «або офтальміку, що вивчає кількість у зорових променях або в зображеннях, що плінуть до наших очей»; статику; географію, що «розглядає розмірність земного світу і його величину» та астрономію, «яка визначає розміри неба й зір та їх симетрію».

Зверніть у вагу на тогочасну наукову термінологію природничих галузей, масово представлених у цьому курсі Феофана Прокоповича.

- ✓ Арифметика: *дискретна кількість, неперервна кількість, корінь.*
- ✓ Геометрія: *вимір висоти предметів, діаметральна відстань.*
- ✓ Астрономія: *тіло в природному стані; восьма орбіта називається небесним склепінням, і на ній розміщені нерухомі зорі; бо слово 'метеорон' по-грецьки означає щось висотне і ніби підвішене вгорі; про вогняні метеори найвищої сфери повітря, тобто комети; про веселку, корону, смуги, паралелі, параселіни, вир,*

*тріщину і про сутичку когорт [марево]; сухі метеори або вітри;
комети волохаті, бородаті й хвостаті через різну форму.*

Отже, уже з к. ХУІ століття науковий стиль староукраїнської мови переконливо представлений науково-навчальним жанром, реалізованим, латинською, староукраїнською книжною та старослов'янською мовами.

Дослідниця Файчук Т. зазначає, що період ХVІ–ХVІІІ ст. знаменувався формуванням в Україні 3 наукових тематичних напрямів: природничо-наукового, історіографічного та граматичного.

Пам'ятки науково-практичного (гадаємо, в сучасній термінології його цілком можна співвіднести з науково-популярним) спрямування відрізнялися між собою за характером викладу, суттю та будовою. Це планетники, місячники (довідники), календарі, господарські порадики, медичні ліковники й травники(зілляники) тощо.

Найбільш показово *науково-популярний підстиль* наукового стилю староукраїнської доби представлений перекладами й автентичними рукописами з народної медицини. У таких пам'ятках є всі ознаки композиції наукового твору - складена система з розгалуженою структурою, що містить кілька розділів та підрозділів. До того ж твори, написані в означений період, мали неабияку науково-тематичну розгалуженість: біологія, ботаніка, зоологія, медицина (фармація).

Щодо спеціальної лексики цього періоду, то, наприклад, медична включає найменування:

- ✓ форм ліків: *пѣгу(ль)ки чиня(т), конфектъ рожевій, масть виборна, водокъ жолудкови* *служачих;* *масть виборна, плястеръ норѣмбѣрскый аутѣнтичній, тымъ же олѣйко(м) помазовати ѿчи,* *учини прошокъ суптєлній, впуцай того покарму в(ъ) очи кроплями;*
- ✓ назви ліків із назвою хвороб, що зумовлюють структуру найменування: *водка мятчана, плястеръ на голову, масть на урази. колачики, колобочки; масть – мастити, настойка – настоювати; плястеръ руски(й); салѣтри,*

блѣйвасу, галуну, возми оцту мощного, з(ъ) аптеки опиумъ, змѣшаи мѣду прѣсного з яечны(м) бѣлко(м).

- ✓ назв хвороби чи органу *пластеръ на селезенку;*
- ✓ назв за походженням вмісту: *сировини пластеръ стѣрчани(й), рожевого оцту;*
- ✓ анатомічна лексика, назви органів і частин людського тіла, назви внутрішніх органів: *положи наверху голови, очи, ѿ(т) оуха и тѣмА, по(д) носомъ хорого, из зубовъ, тѣмъ по(д)курувать горло, жолудокъ, и прикладывай на пупокъ, має(т) моць згони(т) бородавки, на камень в ни(р)кахъ, гусини(мъ) смалцемъ шмарова(т) подо(ш)ви но(ж)ніє.*

Багато представлена зоологічна й ботанічна номенклатури:

- ✓ зоологічна: *кровъ биковъ, сало быковое, мозгъ вепровій, печень куропатчина, молоко овче, печень осятра, желудокъ лосося, коза, белая риба, сова птица, жаба, куропатва, лигушка водяна, качка, цвѣркунъ, удудъ, пиявка.*
- ✓ ботанічна: *Возми полиню зеленого, озми зельъ буквиць, маєрану, шал(ъ)вѣі, квѣту бузинового, лива(н)ди, рожжи сухой, ружа червонаА брунатнаА, возми чернобѣли, ... копи(т)нику, з(ъ) свѣжихъ рѣльъ звича(й)нихъ, буракъ ѿтри, орѣха воло(с)кого, макового листя молодого.*

Цим творам уже властива одна з визначальних ознак наукового стилю-стереотипність (усталеність форм, кліше для побудови наукового тексту). Стереотипність визначається науково-практичною функцією таких науково-популярних творів — допомогти читачеві дібрати медичні препарати та інші засоби лікування певної хвороби, навчити його способів виготовлення ліків та ін. Як правило, кожна пам'ятка — це збірка відповідних рецептів, настанов, приписів тощо, звичайно невеликих за обсягом, із вказівкою в початковій частині на хворобу, для лікування якої вони призначені, та основним текстом, де перелічуються потрібні ліки, способи їх виготовлення, застосування і т. п. Початкова частина оформляється у вигляді заголовка, а іноді входить до

складу основної як частина речення; обидві поєднуються в окремий абзац, рідше — в кілька абзаців:

На теченіє крови з носа. Возми цибуле єдну и другу, ежели маліє, и болше, покрай дробно, в(ъ) костки, положъ на ри(н)ку, припечи, розложъ те цибулѢ на платахъ и поприкладай на стопи ногъ, е(ст) рѢ(ч) досвѢ(д)чона. И тѢм(ъ): возми губокъ, кої на стари(х) дѣрева(х) бузинови(х) виростаю(т), зсуши, утри на прошо(к), дай хорому мѢсто табачки, заразъ престане теченіє.

На запаленіє очей. Возми ма(с)ла якъна(й)свѢжѢ(й)шаго 4 лоти, виполощи єго якънайлутиє во(д)кою рожаною, придай цукру бѢлого чвѣрть лота, туцѢі прѣпарова(н)ной два скрипуля, корѢня ростопаши утѣ(р)того поль скрипули, перель прѣпарова(н)нихъ 2 скрипула, змѢшай і впуцай в(ъ) ко(н)чики очей, то е(ст) гдѢ якъ мя(с)це имѢ(т)ся, в(ъ) зраку, в ку(т)ки к(ъ) носу, два раза презъ де(н). Притомъ очи вимива(й) часто водою криничною, придавши до неї бѢлка о(т) я(й)ца и галуни мало. А ежели би, кромѢ сего, єще болше запаленіє било, треба кровъ спусти(т), ба(н)ками за ушима постави(т).

Отже, розвиток освіти та науки в Україні ХVІ-ХVІІІ ст. тривав паралельно, взаємно обумовлюючи один одного. Освітні потреби стимулювали започаткування нового підстилю наукового стилю староукраїнської доби - науково-навчального. А вслід за поширенням освіти та зародженням середнього освіченого класу виникає ще один підстиль – науково-популярний. Науковий стиль розгортається тематично, бо чітко окреслені праці 2 циклів(гуманітарного та природничого) із відповідними науками (алгебра, геометрія, астрономія, геодезія, мінералогія).

Кожна з наук наповнюється термінологією, запозиченою з латинської, грецької, старослов'янської, інших мов та термінологізуються загальноновживані українські слова. За даними науковців, у староукраїнській мові була добре розроблена військова, морська, мінералогічна, мовознавча, друкарська, музична терміногрупи.

3. Науковий стиль новоукраїнської доби.

У науковій літературі висловлені різні міркування щодо часу формування наукового стилю нової української літературної мови. Найбільш усталеною є думка, що цей стиль формувався з 60-х років XIX ст.: у Східній Україні — від науково-популярних публікацій у журналі «Основа» (1861–1862), а в Західній Україні — з 1868 року, з початку діяльності товариства «Просвіта».

Головне те, що науковий стиль нової української літературної мови в підросійській та підавстрійській Україні формувався неоднаково. За спостереженням професора В.І. Статєєвої, у підросійській Україні початковий етап нової української літературної мови (до Т. Шевченка) щодо функціонального стану був інакший, ніж у підавстрійській: у Західній Україні нова українська літературна мова ще в другій половині XVIII ст. почала формуватися не з художньої літератури, а з науково-популярних та науково-публіцистичних текстів. У Східній Україні нову українську літературну мову спочатку ширше використовували в художніх творах, частково в публіцистичній сфері (П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко, О. Бодянський). У науковому стилі в цей період вона ще не мала широкого застосування, незважаючи на наявність деяких передумов для цього: у першій половині XIX ст. в підросійській Україні почалася організована наукова робота, були відкриті Харківський (1805 р.) та Київський (1834 р.) університети, з'явилися й інші наукові осередки — «Общество Истории и древностей» (Одеса, 1839), Археографічна комісія (Київ, 1843) тощо. Проте наука в цих осередках творилася російською мовою.

На початковому етапі формування засобів та підстилів та жанрів наукового стилю нової української літературної мови відбувалося не стільки прямим шляхом — через написання наукових текстів українською мовою, укладання термінологічних словників, скільки опосередковано — через українські загальномовні словники, граматики, зокрема граматику О. Павловського (1818 р.), у надрах інших стилів (художнього, публіцистичного,

епістолярного), через роїськомовну літературу, у якій подано й українські терміни.

Вироблення української наукової мови до 40-х рр. XIX ст. відбувалося в загальнономовних лексикографічних працях (друкованих та рукописних). Б. К. Галас у складі 22900 українських слів, зафіксованих у рукописних словниках першої половини XIX ст., виявив велику кількість термінів та номенів, зокрема ботанічних — близько 1100, зоологічних — понад 830, географічних апелятивних — близько 850, термінів зі сфери народної медицини — близько 200, найменувань знарядь праці та їх частин — понад 350, назв речовин та матеріалів — близько 350, назв транспортних засобів і їх частин — понад 180 та ін.

У середині XIX ст., зокрема в 40-х—на початку 60-х рр., формування наукового стилю нової української літературної мови помітно інтенсифікувалося, особливо в кінці 50-х — на початку 60-х рр., тобто в період національно-культурного відродження в Україні.

Вироблення засобів української наукової мови, зокрема й термінології, відбувалося різними шляхами. Найефективнішим із них став практичний шлях — створення дослідницьких праць українською мовою окремими авторами. Це були праці:

- ✓ з історії України: П. Куліша (Україна. Одъ початку Вкраїны до батька Хмелницького. Київ, 1843 р.); К. Шейковський написав підручник «Домашня наука» (Київ, 1861); С. Ніс надрукував історично-етнографічну працю «Про Конотіпъ»; Я. Кухаренко надрукував історичну розвідку «Пластуни»; В. Тищенко — статтю «Чорноморські козаки»;
- ✓ літературознавчі праці: П. Куліш «До землякѡвъ» (1843 р.); «Слово одъ издателя» до «Первоцвіту Щоголева и Кузьменка»; «Одъ издателя» до «Приказок Гребінки»; «Въосени літо». З огляду на це П. Куліша вважають одним із засновників літературної критики, зокрема так званої письменницької, першим українським критиком-професіоналом.

- ✓ праці з історіософії: «Закон Божий (Книги битія українського народу)» та «Християнсьтво и кріпацтво» М. Костомарова;
- ✓ етнографічні та фольклористичні дослідження. До цих галузей можна віднести тексти К. Шейковського «О думках» й «О казках» (1861), М. Номис «Українські приказки, прислів'я и таке инше» (1864); «Зъ подорожника» К. Шаповала (1861); Б. Познанський «Третій листъ зъ Дударівъ» (1862); Я. Кухаренко «Вівці и чабани въ Чорноморіі» (1862).
- ✓ педагогічно-методичні праці О. Кониського «Вісті зъ Полтави» (1861);
- ✓ праці з природознавства: В. Коховський «Про дощъ» (1862); С. Ніс «Про хвороби и як им допомогти», «Ліки своєнародни, з домашнєго обиходу і в картинах життя» (до 1875 р.); А. Сакович «Про тепло. Задля українських шкіл» (1862);
- ✓ праці з економічної географії: Б. Познанського «Листъ зъ Дударівъ» (1861); В. Кулика «Дещо зъ Полтави (До редактора)» (1861); Т. Рильського «Зъ Маковищъ (Київського повіту)» (1862);
- ✓ праці з техніки: С. Барановський «Велика новина. Духова сіла замість па́ру на чугункахъ (Я. М. Лз-рскому)» (1862).

Що ж до науково-галузевого розвитку української наукової мови, то упродовж Ппол.XIXст. здебільшого розвивалися суспільно-гуманітарні науки й значно менше - природничі. Серед вартісних для розвитку української мови можна вказати на солідну природознавчу розвідку на 243 сторінки С.Подолінського ”Життя і здоров'я льудеј на Украјіні”, його ж “Ремесла й хвабрики”, “Багатство та бідність”.

Ці та інші наукові розвідки продовжували розвивати *науково-популярний підстиль* та поступово формували *власне науковий підстиль* українськомовного наукового стилю. Автори апробували термінологію та виробляли стилістичну стійкість через запровадження спочатку неспіливих норм наукового стилю.

Більш пощастило в цей період із розвитком *науково-навчального підстилю*, який реалізувався в більш численних граматиках і словниках з української мови, підручниках з інших шкільних предметів.

- ✓ східноукраїнські граматики: «Озірк на вїстé моѳи л'уду Козакорус'кого і о́го Ёкраїн» М. Куцого (М. Гатцука); О.О.Павловський «Граматика малороссійського нарѣчя» (1818); П.Куліш «Дві мові, книжня і народня», «Граматика» (1857); «Букварь южнорусскій» Т. Шевченка (1861); «Азбука по методѣ Золотова для южно-русскаго края» О. Строніна (1861); «Українська граматка» І. Деркача (1861); «Українська граматка» Дарагана (1861); «Граматка за для українського люду» Л. Ященка (1862); буквар О. Потебні (1899 р.), «Українські прописі» О. Кониського (1862); П. Залозний «Коротка граматика української мови» (1906р.,1912р.) Г. Шерстюк «Українська граматика» (1907-1909); «Українська граматика» Євина Тимченка (1907р.); «Українська граматика» А.Кримського (1907-1908рр.); «Граматика українського язика» І.Нечуя-Левицького (1913-1914);
- ✓ західноукраїнські граматики: рукописна «СЛОВЕНОРУСЬКОЇ ГРАМАТИКИ» Арсенія Коцака (1768р.), «ГРАМАТИКИ ЯЗЫКА СЛАВЕНОРУСЬКОГО» Івана Могильницького (1828); Михайлом Лучкаєм «GRAMMATIKA SLAVO-RUTHENA» (1830); Осипа Левицького «GRAMMATICA DER RUTHENISHEN UND DER KLEINRUTHENISHEN SPRACHE in GALIZIEN» (1834); «Граматика руского язика» Михайла Осадци (1862); «Граматика руского язика для ужитку вь школах народных» Омеляна Партицького (1873); «Руска граматика» Степана Смаль-Стоцького і Теодора Гартнера (1893);
- ✓ таблиці — посібники для початкового навчання грамоти: «Таблиці для початкового навчання грамоті» Г. Грещанковського (1860); К. Шейковського (1861), Горячковського (1862 р.);
- ✓ читанки: «Домашня наука. Ч.ІІ. Выш'ші початкы» К. Шейковського (1861);

- ✓ підручники з арифметики: арифметика К. Рубісова (1861 р.); «Арихметика» Д. Мороза (1862); «Арихметика або щотниця» О. Кониського (1863, 1907);
- ✓ підручники з природознавства: «Про тепло. Задля українських шкіл» А. Саковича (1862), «Де-що про світ Божий» (1863);
- ✓ посібник з історії — «Хмельницина. Историчне оповидання» П. Куліша (1861);
- ✓ посібник із релігії — «Оповідання зъ Святого Писания» С. Опатовича (1863).

Слід вказати й на *мовні засоби реалізації* наукового стилю цієї доби. Оскільки українськомовні праці XIX ст. представляли ранній етап розвитку наукового стилю нової української літературної мови, то в них ще не усталені всі норми, характерні для цього стилю сьогодні. В академічному «Курсі української літературної мови» наголошено, що «стиль наукових і публіцистичних творів 60-х–70-х рр. XIX ст., писаних українською мовою, відзначався широким вживанням розмовних, навіть просторічних елементів, тобто, в строгому розумінні, характерні ознаки цих стилів (наявність розвиненої наукової, абстрактної, публіцистичної лексики і фразеології, чітка «логізована» композиційно-синтаксична лінія фрази і под.) ще не були вироблені». У наукових текстах XIX ст., отже, широко присутні варіантні мовні одиниці; з метою доступності викладу мова цих праць, зокрема і термінологія, ширше вбирає розмовні елементи, має місце стилізація під селянську мову з елементами архаїзації тощо.

Але найбільше для розвитку наукової української мови і термінології зробило Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ), яке проіснувало у Львові з 1873 по 1939р. і стало українською академією *de facto*. У Товаристві починає працювати три наукові секції: *історико-філософічна, філологічна і математично-природописно-лікарська*. Тоді ж засновано “Записки НТШ” для публікації тільки наукових статей. Згодом НТШ так розрослося, що кожна секція починає видавати свій збірник, а окремі комісії – свої журнали.

Починають звертати увагу на проблеми українського терміна публікації секції математично-технічних наук: І.Пулюй “Додатки до руської

термінології” (1894), В.Левицький “Еліктичні функції модулів”, що мали “Додатки до математичної термінології” (1895). У 1895р. математично-природописно-лікарська секція друкує “Матеріали до фізичної термінології В.Левицького. У 1896р. історико-філософська секція обговорює і дає дозвіл на друк зібрання юридичної термінології К.Левицького. У 1897р. НТШ видає “Збірника НТШ” у першому томі якого надруковано праці з математики В.Левицького і стаття з хімії У.Горбачевського, праця з біології І.Верхратського, медицини Щ.Сельського. У другому томі – велика праця В.Левицького “Електро-магнетна теорія світла і філії електричні”, що закінчується “Додатками до термінології електричної та оптичної”. Подальші випуски “Збірника НТШ” порушували й теоретичні питання термінотворення.

Загалом за п'ятдесятилітню історію НТШ було майже створено або хоча б зібрано матеріал до хімічної, географічної, математичної, біологічної, медичної термінологій. Уся вона видана у вигляді словників або систематизована у збірниках НТШ.

Поступово упродовж XIX століття зусиллями східноукраїнських та західноукраїнських вчених, публіцистів, вчителів було сформовано *головний мовний репрезентант наукового стилю* - українську термінологію, яку найчастіше:

- ✓ запозичували: *дедукція, дисонанс, експеримент, кадр, конфлікт, репрезентант, фантом, фільтрація, гіпотеза, імпульс, критерій, новація, фіаско, сенсація, диференціація;*
- ✓ переносили народну назву одного явища (предмета) на інший: *зачеплене питання, кодро, плем'я;*
- ✓ “кували” слова(створювали неологізми) – особливо популярний, що відповідав пуристичним поглядам більшості українських науковців: *розволіклість, просвітність, прилюбність, клювінець, письменець, електризм, гитучництво, мізерство, розумовання, обуда, загад, враз, вчоловічення, тямка, рухавка, спотичка.*

Переважна більшість новотворів із термінології та абстрактної лексики стали набутком загальноукраїнської мови. За підрахунками О.Муромцевої у період від 60-х р. ХІХст. до першого десятиліття ХХст. лексичний фонд української мови поповнило 2500 слів (новотворів та запозичень).

Активно опрацьовувати та творити українську термінологію почали після проголошення Української Народної Республіки, коли було скасовано заборони щодо української мови. У цей час зацікавлення термінологією набуває масового характеру, над виробленням української термінології працювали Українське наукове товариство в Києві (голова М. Грушевський), Кам'янець-Подільський університет (ректор І. Огієнко), Українська академія наук (президент В. Вернадський), Інститут економічної кон'юнктури (директор М. Туган-Барановський), Технічно-термінологічна комісія при Департаменті професійної освіти. Лише впродовж 1918–1919 років у Східній Україні вийшло друком понад 20 словників. З метою координації термінотворчої діяльності в 1918 р. при Українському науковому товаристві створено Термінологічну комісію, а при Українській академії наук (УАН) засновано Правописно-термінологічну комісію. У 1921 р. названі комісії було об'єднано й створено Інститут української наукової мови Академії наук (ІУНМ).

Науковий стиль особливо набув ваги після створення Інституту української наукової мови в 1921 році, який структурно поділявся на шість відділів. Було розроблено й апробовано в численних статтях, словниках, підручниках різногалузеву наукову термінологію, яка стала підмурівком сучасного наукового стилю. За десять років (20-30) було опубліковано близько 50 різноманітних словників чи проектів словників із гуманітарних і природничих галузей знань, серед яких “Словник хемічної термінології” О. Курило, “Словник геологічної термінології” П. Тутковського, “Словник технічної термінології” І. Шелудька і Т. Садовського, “Словник природничої термінології” Х. Полонського, “Словник фізичної термінології” В. Фаворського та ін.

Проте з 1932 р. започатковано “новий курс” у національній політиці СРСР. Справжнім погромом української інтелігенції завершилась кампанія з “українізації”. Уже в 1930 р. ІУНМ як складову частину ВУАН за сфабрикованою справою СВУ (Спілки визволення України) було ліквідовано, а провідних учених репресовано. Упродовж 1933–1935 років Інститут мовознавства видавав “Термінологічні бюлетні”, у яких значну частину (14,5 тисяч) українських термінів замінено російськими відповідниками (*буриштин* – *янтар*, *копальня* – *шахта*, *линва* – *трос*), уніфіковано рід запозичених термінів на зразок цих запозичень у російській мові (*бензина* – *бензин*, *синтеза* – *синтез*, *емаль* (чол. роду) – *емаль* (жін. роду)). Після виходу цих бюлетенів, які фактично знівельовали багаторічну термінотворчу працю українських науковців, термінологічна діяльність припиняється на чверть століття.

У радянський період було витворено, як зазначає Н. Зелінська, “канони відстороненої і знеособленої” наукової прози, “потік безбарвних, індіферентних до власного об’єкта текстів-переліків, текстів-констатацій...”. Звичайно, не всі наукові тексти цього періоду були безбарвні, індіферентні, однак, тенденція була потужною (і в структурі тексту, і в змістовому наповненні, і в лексиці, і в синтаксисі), її відгомін маємо й досі. Чого тільки варта була вимога при захисті дисертацій з україністики (вже не йшлося про природничі галузі, де за СРСР панувала російська мова й стандарти російської термінології) перекладати автореферат дисертації російською мовою. Тобто про особний від російського наукового мовопростору розвиток українського наукового стилю, опертого на уже було сформовані в I пол. XX ст. власні традиції, за радянських часів не йшлося.

Сьогодні, в умовах інформаційного вибуху, потік наукових публікацій українською мовою зростає лавиноподібно. Водночас при виробленні, здавалося б, чітких норм наукового стилю багато філологів закидають широкому загалу українських науковців невиробленість наукового стилю та їхню байдужість до нього: наукові тексти останніх 25-30 років засвідчують, по-перше, загальний низький рівень мовної культури наукових публікацій; по-

друге, паразитуючий на цьому тлі так званий вербально-термінологічний снобізм — свідоме, навмисне ускладнювання стилю мови науки, за яким відчувається бажання зробити її недоступною для непосвячених, через що ускладнюються очевидні і прості речі (Н. Зелінська). Такої ж думки П.Селегій: «Зважмо, що в ті часи(радянське минуле) за науковими публікаціями наглядали досить-таки пильно: всі вони проходили крізь цензурне цідило. Це, хоч підрізало крила науковій думці (надто соціогуманітарній), але й висувало суворіші вимоги до мовного оформлення. Завдяки ретельному редагуванню в друк рідко потрапляли стилістично безпорадні твори. За роки незалежності ці вимоги помітно ослабли. Коли стежиш за потоком наукових публікацій, часом складається враження, що сьогодні, щоб видати монографію, навіть і не конче треба вміти писати. Джерело багатьох мовно стилістичних вад — неувага авторів до того, що і як вони пишуть. Наукознавці, дослідивши типові помилки в дисертаціях, із сумом констатують: «Безліч учених проходять свій довгий життєвий шлях, навіть не намагаючись усвідомлено збагатити свій словниковий запас, опанувати різні відтінки значень» (Селегій П.).

4. Диференційні особливості сучасного наукового стилю.

Науковий стиль — функційний різновид літературної мови, що використовується з пізнавально-інформативною метою у сфері освіти й науки, виробництва.

Сфера спілкування, у якій використовується науковий стиль — наука й навчання.

Основна мета спілкування — повідомлення наукових фактів, обмін науковою, навчальною інформацією: це формулювання ідей, доведення теорій, обґрунтування гіпотез, повідомлення наслідків досліджень, наукове пояснення явищ, систематизований виклад певних знань; ще одна мета — збереження наукової інформації тощо.

Основними рисами наукового стилю є:

-нормативність;

- понятійність і предметність (використання переважно назв понять і предметів);
- об'єктивність суджень;
- точність і лаконічність висловлювань;
- логічність, ясність, аргументованість викладу;
- однозначне пояснення причинно-наслідкових відношень;
- докладність висновків;
- документація тверджень (наявність у текстах цитат, посилань, цифрових даних, схем, таблиць, діаграм, малюнків);
- стереотипність (використання усталених форм, кліше для побудови текстів);
- відсутність образності, емоційності та індивідуальних авторських рис.

Функція	Сфера спілкування	Форма мови	Типовий вид мови	Головний спосіб спілкування
Науковий стиль				
Інформаційна (повідомлення)	Наука, виробництво	Письмова	Монолог	Масовий, неконтактний

У межах *наукового стилю* виділяються різні підстилі. Дослідники за критерії їх виділення беруть різні функції і сфери застосування. Проте, якими б різними не були позиції дослідників (М. Пилинського, А. Коваль, О. Митрофанової, К. Ленець, О.Пономаріва, Н.Ботвиної, М.Пентиліук), зіставлення цих позицій дозволяє виділити:

1) *власне науковий (академічний) підстиль* із жанрами текстів (монографія, рецензія, стаття, наукова доповідь, повідомлення, курсова й дипломна роботи, реферат, тези). Поділяється на науково-технічний та гуманітарний;

2) *науково-популярний підстиль* (науково-популярна література) має на меті зацікавити науковою інформацією широке коло людей, незалежно від професійної підготовки;

3) *науково-навчальний (дидактичний) підстиль* із жанрами текстів (підручники, посібники, лекції, бесіди) використовується при написанні підручників, посібників для навчання.

4) *виробничо-технічний підстиль* – обслуговує різні сфери господарства й виробництва (інструкції, описи технологій).

Мовні особливості наукового стилю:

Лексико-фразеологічні.

- ✓ Загальновживані слова вживаються в одному прямому значенні(без тропеїчної семантики);
- ✓ Велика кількість термінів;
- ✓ Переважання абстрактної лексики;
- ✓ Активне(як для сучасного стану-надактивне зловживання) вживання іншомовних слів(здебільшого термінів);
- ✓ Відсутність експресивної лексики;
- ✓ Використання антитез для пояснення явищ через протиставлення.

Граматичний рівень.

- ✓ Використання аббревіатур, скорочень, прагнення до лаконізму;
- ✓ Наукова інформативно-номінативна, тому перевага іменників над дієсловами й прикметниками;
- ✓ Вживання абстрактних іменників на-ство, -ість, -ння,-ття;
- ✓ Обмежене вживання займенників, наукова мова знеособлена, тому вживаються безособові дієслова, інфінітиви, станівники;
- ✓ Вживання іменних складених присудків;
- ✓ Складнопідрядні речення з причиновим та наслідовим зв'язком;
- ✓ Чітка композиція тексту, поділ на розділи, підрозділи, параграфи, пункти, підпункти- рубрикація.